

QADIMGI TURON XALQLARI MADANIYATINING JAHON SIVILIZATSIYASIGA TRANSFORMATSIYASI

Xudoyarov Jasur Saparovich

Samarqand davlat chet tillari instituti tadqiqotchisi

TRANSFORMATION OF THE CULTURE OF THE ANCIENT TURAN PEOPLE TO THE WORLD CIVILIZATION

Khudoyarov Jasur Saparovich

Researcher of the Samarkand State Institute of Foreign
Languages

ТРАНСФОРМАЦИЯ КУЛЬТУРЫ ДРЕВНЕГО ТУРАНСКОГО НАРОДА В МИРОВОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

Худояров Джасур Сапарович

научный сотрудник Самаркандского государственного
института иностранных языков

Annotatsiya: Ushbu maqolada qadimgi Turon xalqlari madaniyatining jahon sivilizatsiyasiga transformatsiyasi, Markaziy Osiyoning islom dini taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shgan allomalari haqidagi ma'lumotlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Qadimgi Turon, Markaziy Osiyo, madaniyat, ma'naviyat, sivilizatsiya, tarix, g'arb-sharq.

Abstract: This article describes the transformation of the culture of the ancient Turanian peoples into the world civilization, the scholars who made a significant contribution to the development of the Islamic religion in Central Asia.

Key words: Ancient Turan, Central Asia, culture, spirituality, civilization, history, West-East.

Аннотация: В данной статье описывается трансформация культуры древних Туранских народов в мировую цивилизацию, учёные, внесшие значительный вклад в развитие исламской религии в Центральной Азии.

Ключевые слова: Древний Туран, Средняя Азия, культура, духовность, цивилизация, история, Запад-Восток.

Kirish. Tarixiy ildizlari uch ming yildan chuqurroq qadimiyatga borib taqaluvchi o'zbek davlatchiligi ko'p marotaba yuksalishlar va evrilishlar davrini boshdan kechirgan. Eng qadimgi davlat uyushmalarining shakllanishi natijasida taraqqiy topgan davlatlarning vujudga kelishi, bu davlatlarning G'arb va Sharq mamlakatlari bilan Buyuk Ipak yo'li orqali olib borgan aloqalari samarasi o'laroq Markaziy Osiyo xalqlari madaniyatining gurkirab rivojlanishi omillari ilm-fan ahlini ko'pdan beri qiziqtirib keladi. Markaziy Osiyo, shu jumladan O'zbekiston insoniyat sivilizatsiyasi qaror topgan mintaqalardan biri sifatida o'z o'rni va salohiyatiga ega hudud sanaladi.

Adabiyotlar tahlili. Qadimgi Turonda ilmiy, ruhiy va ma'naviy quvvat shu darajada kuchli ediki, buni turli bosqinlar, tajovuzlar, yovuzliklar yo'q qila olmadi. Ana shunday sharoitda ham ajdodlarimiz tarixan shakllangan boy madaniy-ma'naviy va ilmiy merosni milliy qadriyat va urf-odatlarini saqlab qolganlar va uni yanada boyitib rivojlantirganlar. O'tmish tariximiz sahifalariga nazar tashlasak, buyuk ajdodlarimiz nafaqat xalqimiz, balki butun dunyo mamlakatlari tamaddunini o'rgangan va ularning tarixi va madaniyatiga hurmat va ehtirom bilan o'z munosabatlarini yozib qoldirgan asarlari bizgacha yetib kelgan [1].

Demak, ilm-fan va madaniyat rivoji xalq tanlamaydi, balki xalqlarning o'zaro hamjihatligini

xudoyarovjasur@gmail.com

<https://orcid.org/0233-0222-0300-0624>

ta'minlashda muhim tarbiyaviy omil vazifasini o'taydi. Islom dinining Markaziy Osiyo mintaqasida, umuman, jahon miqyosida taraqqiy qilishiga vatandoshlarimiz beqiyos hissa qo'shganlar. Markaziy Osiyo xalqlari islom dinining nazariy jihatdan rivojlanishi va hayot ehtiyojlari asosida takomillashuviga salmoqli ta'sir ko'rsatgan allomalarimiz Imom al-Buxoriy, Abu Mansur al-Moturidiy, Burhoniddin al-Marg'inoniy, Ahmad Yassaviy, Najmiddin Kubro va Bahovuddin Naqshband kabi mutafakkirlarni eslash kifoyadir. Ularning nomlari butun islom dunyosida chuqur hurmat bilan tilga olinadi [2].

Imom al-Buxoriyning to'liq ismi Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil ibn Ibrohim ibn al-Mug'iyra ibn Ardazbh al-Juafiy al-Buxoriydir. Imom al-Buxoriydan islom olamida juda qadrlanadigan "Al-jome' as-sahih", "At-tarix" nomli asarlar meros bo'lib qolgan. Imom al-Buxoriyning xalqimiz madaniy hayoti tarixidagi xizmatlari shundan iboratki, u faqat hadislar to'plash bilan cheklanib qolmagan, balki o'z davrida odamlar orasida mehruhabbat, saxiylik, ochiqqo'llik, ota-ona, ayollar va kattalarga hurmat, yetim-yesirlarga muruvvat, faqir-bechoralarga himmat, Vatanga muhabbat, halollik va mehnatsevarlik kabi fazilatlarini qaror toptirishga oid yo'l-yo'riqlar va o'gitlar ham ishlab chiqqan.

Islom dini taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan yana bir ulug' ajdodimiz, samarqandlik alloma, kalom ilmining asoschilaridan biri, musulmon olamidagi eng yirik sunniylik kalom maktabi – moturidiylik asoschisi Abu Mansur Muhammad ibn Muhammad al-Hanafiy al-Moturidiydir (870–944). O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori bilan 2000-yilda Moturidiy tavalludining 1130 yilligi keng nishonlandi. Moturidiyning islom dini taraqqiyotiga qo'shgan hissasi shundaki, hanafiy oqimini al-Moturidiy maktabining izdoshlari tashkil etgan. Qolgan qismini esa yana bir mashhur mutakallim allomaal-Ash'ariy (874–935 yoki 941) maktabining izdoshlari tashkil etganlar [3].

Jahonning eng mashhur olimlari al-Moturidiyni bir ovozdan kalom ilmining ulug' namoyandalaridan biri sifatida tan olganlar. Al-Moturidiyning shoh asarlaridan biri "Kitob at-tavhid" (yoki "Yakkaxudolilik haqidagi kitob") musulmon ilohiyotshunosligida bilish nazariyasi bayon qilingan birinchi asar hisoblanadi. Uning kalom ilmiga ta'rif berilgan muqaddimasida bilimning uch manbai, ya'ni

hissiy qabul qilish, axloqiy tafakkur va inson ishonchli manbalardan olishi mumkin bo'lgan an'anaviy axborot mavjudligi haqida so'z yuritiladi. Al-Moturidiy konsepsiyasining ahamiyati shundaki, u sof din doirasidan chiqib, aql-idrokni ulug'laydi va mantiqan asoslangan bilimning ahamiyatini ta'kidlaydi. Abu Mansur al-Moturidiyning ko'p asarlari bizgacha yetib kelmagan yoki yetib kelganlari ham asosan xorijiy mamlakatlarning kutubxona va qo'lyozma fondlarida saqlanadi. Yuqorida tilga olingan, islom olamida juda muhim hisoblangan "Kitob at-tavhid" asari bizgacha to'liq yetib kelgan. Uni 1970-yilda Fathulloh Xulif Bayrut shahrida nashr ettirgan.

Markaziy Osiyoning islom dini taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shgan allomalaridan yana biri - Burhoniddin al-Marg'inoniy (1123-1197). Islom olamida fiqh (huquq) ilmining ilmiy asoslarini yaratgan vatandoshimiz Ali ibn Abu Bakr ibn Abd ul-Jalil al-Farg'oniy al-Rishtoniy al-Marg'inoniy 1123-yilning 23-sentyabrda tavallud topgan. U Qur'on va hadis ilmlarini mukammal egallab, fiqh, ya'ni islom huquqshunosligi bobida benihoya chuqur ilmga ega bo'lganligi va fundamental asarlar yaratganligi uchun Burhon ud-din va-l-milla va Burhoniddin al-Marg'inoniy nomlari bilan mashhurdir.

Al-Marg'inoniyning islom taraqqiyotiga qo'shgan hissasi islom huquqshunosligida ayniqsa salmoqlidir. Bu uning 1178-yil Samarqand shahrida yozilgan "Hidoya" asari bilan bog'liqdir. "Hidoya"da huquqiy masalalarning yechimi dastlab taniqli fiqh olimlari fikrlarining bayoni va unga boshqa mualliflarning e'tirozlari yoki qo'shilishlarini izhor etish yo'li bilan berilgan. Ana shu obro'li mualliflar fikrlaridan kelib chiqib, muayyan masalada eng ma'qul yechimni tanlash yo'liga amal qilingan. Shu tariqa unda qonunning aynan ifodasigina emas, balki mukammal sharhi ham asoslab keltirilgan.

Natija va tahlillar. Tasavvuf ta'limoti XI–XII asrlarda yashab ijod etgan islom allomasi Yusuf Hamadoniy (1048–1140) nomi bilan bog'liq bo'lib, keyinchalik yassaviya, naqshbandiya, kubraviya, bektoshiya kabi tariqatlarni yuzaga keltirdi.

Ahmad Yassaviy (1005–1166) tariqati turkiyazon xalqlar madaniyati tarixida katta o'rin tutadi. Ahmad Yassaviy o'z tariqatini she'riy uslubda "Hikmat" nomli asarida bayon etgan. Yassaviy ta'limoti kishilar o'rtasida poklik, halollik, to'g'rilik, mehr-shafqat, o'z qo'lining kuchi va peshona teri

bilan hayot kechirish orqali Oллоh visoliga yetish mumkin, degan g'oyani olg'a surgan. Yassaviya ta'limoti ba'zi kishilarning mol-dunyoga hirs qo'yishini qoralaydi, kamtarlikka, g'aribparvarlikka da'vat qiladi. Shunday qilib, Ahmad Yassaviy Markaziy Osiyoda ilk tasavvuf ilmiga asos solgan, islom dinining taraqqiyotiga hissa qo'shgan.

Islom dini taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shgan yana bir vatandoshimiz Xorazmning Xiva shahrida dunyoga kelgan Najmiddin Kubro (1145–1221) hisoblanadi. Islomshunoslik ilmida uning ta'limoti kubraviya tariqati nomi bilan mashhurdir. Yoshligidan ilmga chanqoq Najmiddin Misr, Eron va Sharqning boshqa mamlakatlarida tahsil olgan. Uning islom diniga qo'shgan hissasi shundaki, zikrni ovozi chiqarmasdan (xufiya) ijro etish usulini kiritgan. Kubraviya tariqati hadis va shariatga asoslanadi. Bu ta'limotga ko'ra, inson o'z mohiyat-e'tibori bilan kichik olamni tashkil etadi va katta dunyo bo'lmish koinotdagi barcha narsalarni o'zida mujassamlashtiradi. Ilohiy sifatlar yuqori samoviy doiralarda birin-ketin o'ziga xos maqomlarda joylashtirilgani sababli, haqiqat yo'lini qidiruvchilar bunday yuksaklarga ko'tarilib, ilohiy sifatlarga ega bo'lish, ya'ni kamolotga erishish uchun, ma'lum riyozatli yo'llarni bosib o'tishlari zarur. Buning uchun quyidagi o'nta asosga tayanmoq lozim: tavba, zuhd fi-dunyo, tavakkal, qanoat, uzlat, mulozamat az-zikr, tavajjuh, sabr, muroqaba va rizo.

Uzoq vaqt mobaynida mo'g'ul mustamlakachiligiga qarshi olib borilgan kurashlar XIV asrning ikkinchi yarmiga kelib Markaziy Osiyoda sohibqiron Amir Temur boshchiligidagi mustaqillik uchun urushlar g'alabasi va Movarounnahrda yagona davlat barpo etilishi bilan yakunlangan. Islom dini bu davrda Amir Temur va temuriylar siyosatida, mamlakatdagi ma'naviy birlik, madaniy yuksalish, adolat o'rnatish va saqlash ishiga qaratilgan. Islom dini asosida shakllangan tasavvuf, ayniqsa, naqshbandiya o'sha davr ma'naviyatining g'oyaviy asosi bo'lib xizmat qilgan. Naqshbandiya islomga tayangan holda insonning axloqiy poklik, mehnat va bilim egallashiga keng yo'l ochib beruvchi g'oyalarni targ'ib qilib, ma'naviy-ijtimoiy hayotda katta ijobiy ahamiyatga ega bo'lgan. Bahovuddin Naqshband, Yoqub Charxiy, Xo'ja Muhammad Porso, Xo'ja Akrom kabi naqshbandiya nazariyotchilari shu davrda yashab ijod etganlar [4]. Markaziy Osiyoda XIV asrda tasavvuf ilmi sohasida

vujudga kelgan tariqat Xo'ja Muhammad Bahovuddin Naqshband (1318–1389) nomi bilan bog'liqdir. Bahovuddin Naqshband 1318-yilda Buxoro yonidagi Qasri Hinduvon qishlog'ida tug'ilgan (keyinchalik Naqshband sharofati bilan Qasri Orifon deb atala boshlangan). Naqshband ta'limoti asosida ixtiyoriy faqirlik yotadi. Atoqli sharqshunos olim Y.E.Bertelsning yozishicha, u umr bo'yi dehqonchilik bilan kun kechirgan va o'z qishlog'idagi uncha katta bo'lmagan yeriga bug'doy va mosh eksa-da, uyida hech qanday mol-dunyo va boylik saqlamagan. Naqshband bo'ya ustida yotib kun kechirgan va butun umrini o'z ixtiyori bilan faqirlikda, yo'qchilikda o'tkazgan. Naqshband tariqatining asl aqidasi – “dil ba yoru, dast ba kor”, ya'ni “doimo ko'ngling Oллоhda, qo'ling esa ishda bo'lsin”, degan g'oyani olg'a suradi. Naqshbandiya ta'limoti XV asrda Afg'oniston, Eron, Hindiston singari musulmon mamlakatlarida keng tarqalgan [5].

Xulosa. Qadimgi Turon xalqlari madaniyatining jahon sivilizatsiyasiga transformatsiyasida bu kabi ta'limot tarafdorlari asketizm (tarkidunyo-chilik)ga, boy-zodagonlarning zulmi va istibdodiga qarshi bo'lganlar, faqat o'z qo'l kuchi, peshona teri bilan halol mehnat qilib kun kechirishga kishilarni chaqirganlar. Ular shu bilan birga savdo-sotiq, dehqonchilik, hunarmandchilik, badiiy adabiyot, musiqa, ilm-ma'rifat, xattotlik, naqqoshlik, miniatyurachilik, quruvchilik kabi barcha foydali va xayrli yumushlar bilan shug'ullanishga da'vat etganlar.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sh.Mirziyoyev. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz.1-jild. – T.: “O'zbekiston”, 2017. – B.28.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Mustaqilligining 29 yillik tantanalarida so'zlagan nutqidan. 31.08.2021.
3. “Uyg'onish davri” O'zMU. Birinchi jild. Toshkent, 2000 yil.
4. Dilova N.G 2021. Buyuk ajdodlarimizning ta'limotlarida mujassamlashgan o'qituvchi bilan o'quvchilar hamkorligining pedagogik xususiyatlari. Zamonaviy ta'lim. 63-68 b.
5. Rasulova Z.D (2020). Pedagogical peculiarities of developing socioperceptive competence in learners. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. 8;1, pp/ 30-34.